

دانشکده حقوق

رساله دوره دکتری رشته حقوق جزا و جرم شناسی

موضوع :

تأثیر اشتباه در مسئولیت کیفری در حقوق ایران و انگلیس

استاد راهنما

جناب آقای دکتر حسین میرمحمد صادقی

اساتید مشاور :

دکتر جعفر گوشا   دکتر باقر شاملو

دانشجو

۱۳۸۹ / ۷ / ۲۴

حسین رزمجو

محل اطمینان از رونق صحیح بوده
تسبیح برک

سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۷

۱۴۲۸۳۶

چکیده

یکی از پایه های اساسی مسئولیت کیفری، علم . آگاهی مرتکب به اعمال خویش و نتایج حاصل از آن است. بنابراین، چنانچه فرد در شناختن اعمال ارتكابی دچار اشتباه شود، به دلیل خلل در علم و آگاهی مرتکب، احراز مسوولیت کیفری وی با مشکل مواجه است. لیکن، تاثیر اشتباه در میزان مسوولیت کیفری مرتکب بر حسب آنکه متهم به دلیل جهل به حرمت و یا حلیت فصل ارتكابی مشتبه باشد و یا در ماهیت و یا او صاف فصل مذکور به اشتبا دچار شده باشد، یکسان نیست.

از این رو، درنوشته حاضر تلاش بر آن است تا با تبیین مفهوم حقوقی جهل و اشتباه و شناخت گونه های آن، زمینه بررسی بیشتر، پیرامون تاثیر گذاری اشتباه بر رفع یا کاهش مسوولیت کیفری افراد فراهم گردد. در راستای تقویت، پس اریان مفهوم اشتباه و مفاهیم مرتبط با آن و نیز، گونه های اشتباه، تاثیر اشتباه بر مسوولیت کیفری در دو نظام حقوقی ایران و انگلیس مورد بررسی قرار م یگیرد. آنگاه از مباحث مطرح شده چنین نتیجه گیری می شود که در تاثیر گذاری اشتباه موضوعی بر مسوولیت کیفری هیچ اختلاف نظری بین دو نظام حقوقی وجود ندارد؛ لیکن، اشتباه حکمی علی رغم حاکمیت مطلق آن، امروزه در هر دو نظام با ایراداتی مواجه است و این انتقادات باعث شده که زمینه تعدیل این گونه اشتباه فراهم گردد.

واژگان کلیدی: اشتباه، جهل، مسوولیت کیفری، اشتباه موضوعی، اشتباه حکمی، حقوق ایران، حقوق

انگلیس

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

۱	..... مقدمه
۳	..... الف) طرح موضوع
۳	..... ب) اهمیت و ضرورت انجام تحقیق
۴	..... ج) پیشینه تحقیق
۴	..... د) سوالات و فرضیات تحقیق
۵	..... ه) روش تحقیق
۵	..... و) ساماندهی تحقیق
۷	..... فصل نخست - مفهوم و مبانی مسوولیت کیفری
۹	..... مبحث نخست - مفهوم شناسی مسوولیت کیفری
۱۱	..... گفتار نخست - مفهوم لغوی و اصطلاحی مسوولیت
۱۴	..... گفتار دوم - تعریف مسوولیت کیفری
۱۵	..... الف) تعریف حقوقی
۱۶	..... ب) تعریف فقهی
۱۷	..... مبحث دوم - مبانی و گونه های مسوولیت کیفری
۱۹	..... گفتار نخست - تبیین مبانی مسوولیت کیفری
۲۳	..... الف) مبانی منطقی مسوولیت
۲۳	..... ب) مبانی اخلاقی مسوولیت
۲۵	..... ج) مبانی روانی مسوولیت
۲۵	..... د) مبانی اجتماعی مسوولیت

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

۲۶	..... هـ) مبانی قانونی مسوولیت
۲۶	..... و) مبانی مسوولیت در اسلام
۲۹	..... گفتار دوم- گونه های مسوولیت
۳۳	..... گفتار سوم- جهات افتراق بین مسوولیت کیفری و مسوولیت مدنی
۳۵	..... گفتار چهارم- عوامل رافع مسوولیت کیفری
.....	
۴۰	..... فصل دوم- بررسی مفهوم علم، جهل و اشتباه و ارتباط آنها
۴۲	..... مبحث نخست- نقش علم در ساختار مسوولیت کیفری
۴۶	..... گفتار نخست- ارتباط علم با قصد مجرمانه
۵۴	..... گفتار دوم- ارتباط علم با عمد
۵۵	..... الف) بررسی مفهوم عمد و انگیزه
۵۸	..... ب) بررسی مفهوم اختیار
۶۱	..... ۱- جایگاه اختیار و ارتباط آن با اراده
۶۲	..... ۲- مراتب اراده در انسان در فلسفه اسلامی
۶۳	..... ۳- حقیقت اراده و روند صدور آن از فاعل
۶۶	..... مبحث دوم- مفهوم شناسی جهل و ارتباط آن با اشتباه
۶۸	..... گفتار نخست- مفهوم جهل
۶۹	..... الف) مفهوم لغوی
۷۰	..... ب) مفهوم اصطلاحی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۷۲	گفتار دوم - گونه های جهل
۷۴	گفتار سوم - وجوه افتراق و اشتراک جهت و اشتباه در حقوق ایران و انگلیس
۷۵	الف) وجوه افتراق و اشتراک جهل و اشتباه در حقوق ایران
۷۷	ب) تمایز جهل و اشتباه از دیدگاه حقوق دانان انگلیس
۸۰	فصل سوم - بررسی مفهوم حقوقی اشتباه در حقوق ایران و انگلستان
۸۲	مبحث نخست - مفهوم حقوق اشتباه و گونه های آن در حقوق ایران
۸۴	گفتار نخست - مفهوم لغوی و اصطلاحی اشتباه و بررسی مفاهیم مرتبط با آن
۸۵	الف) مفهوم لغوی
۸۶	ب) مفهوم اصطلاحی
۸۷	ج) بررسی مفاهیم مرتبط با مفهوم اشتباه
۸۷	۱- نسیان و فراموشی و ارتباط آن با اشتباه
۸۷	۲- غفلت و ارتباط آن با اشتباه
۸۸	۳- تقصیر و ارتباط آن با اشتباه
۸۸	۴- غلط و ارتباط آن با اشتباه
۸۸	۵- خطا و ارتباط آن با اشتباه
۸۹	۶- سهو و ارتباط آن با اشتباه
۹۰	گفتار دوم - گونه های اشتباه در حقوق ایران
۹۱	الف) اشتباه موضوعی
۹۲	ب) اشتباه حکمی

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

- ۱- جهل نسبت به قانون ۹۲
- ۲- اشتباه ناشی از تفسیر قانون ۹۲
- مبحث دوم - مفهوم حقوقی اشتباه و شبهه در نظام حقوقی اسلام ۹۵**
- گفتار نخست - ادعای اشتباه در حقوق اسلام ۹۷**
- الف) قاعده وجوب تعلم احکام و قوانین شرعی ۱۰۰
- ب) قاعده اشتراک احکام اسلامی بین عالم و جاهل ۱۰۱
- گفتار دوم - مفهوم واژه شبهه و انواع آن ۱۰۳**
- الف) شبهات حکمیه ۱۰۴
- ۱- جهل تقصیری ۱۰۵
- ۲- جهل قصوری ۱۰۵
- ب) شبهات موضوعیه ۱۰۵
- ج) دلالت و دامنه شمول قاعده در ۱۰۶
- گفتار سوم - ملاک در عروض شبهه ۱۱۱**
- الف) وابستگی اصل به نظام حقوقی ۱۱۴
- ب) طبیعت و اعتبار حکم حاصل از اجرای اصول عملی ۱۱۵
- ج) بررسی اصل برائت ۱۱۷
- مبحث سوم - مفهوم حقوقی اشتباه و گونه های آن در حقوق انگلستان ۱۲۰**
- گفتار نخست - اشتباه موضوعی در حقوق انگلستان ۱۲۲**
- گفتار دوم - دعاوی مرتبط با اشتباه موضوعی ۱۲۵**
- الف) دعاوی دادستان کل علیه مورگان ۱۲۶

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

- ب) دعوی یک کودک بیمار علیه دادستان کل سال ۲۰۰۰ ..... ۱۲۷
- ج) دعوی دولت علیه پرنیس سال ۱۸۷۵ ..... ۱۲۸
- د) دعوی دولت علیه تولسون سال ۱۸۸۹ ..... ۱۲۹
- ه) دعوی آلبرت علیه لاوین سال ۱۹۸۱ ..... ۱۲۹
- گفتار سوم - موضع کلی حقوق انگلستان از دیدگاه حقوق دانان و رویه قضایی** ۱۳۱
- گفتار چهارم - جهل حکمی و تعدیل قاعده عدم پذیرش جهل حکمی در حقوق انگلستان** ۱۳۴
- فصل چهارم - آثار اشتباه در جرایم عمدی و غیر عمدی از منظر حقوق ایران و انگلیس** ۱۴۳
- مبحث نخست - تاثیر اشتباه در جرایم عمدی ۱۴۵
- گفتار نخست - جلوه های تاثیر اشتباه در جرایم عمدی** ۱۴۶
- الف) اشتباه موجب خدشه در عناصر اساسی متشکله جرم ۱۴۷
- ب) اشتباه موجب زوال کیفیات مشدده جرم ۱۴۹
- ج) اشتباه مغیر عنوان مجرمانه ۱۴۹
- د) اشتباه ناظر بر فقدان اجزای فرعی متشکله جرم ۱۵۱
- ه) اشتباه سبب تخفیف مجازات ۱۵۲
- و) اشتباه در نتایج حاصله ۱۵۲
- گفتار دوم - بررسی آثار اشتباه در جرایم غیر عمدی** ۱۵۶
- مبحث دوم - تاثیر اشتباه در جرم قتل در حقوق ایران و انگلیس ۱۵۹
- گفتار نخست - تاثیر اشتباه در جرم قتل در حقوق ایران** ۱۶۱

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱۶۲	الف) غیرمجاز بودن اصل و مبنای عمل فرد و قصد ارتکاب جرم (اشتباه در شخصیت یا هویت)
۱۶۳	ب) مباح و مجاز بودن اصل و مبنای عمل فرد بدون قصد ارتکاب جرم (اشتباه در شخص یا هدف)
۱۷۳	گفتار دوم - آثار اشتباه در جرم قتل در حقوق انگلستان
۱۷۴	الف) اشتباه در شخص
۱۷۹	ب) اشتباه در شخصیت
۱۸۴	نتیجه گیری
۱۸۷	فهرست منابع

اصولا مسئولیت کیفری مبتنی بر آزادی اراده و قوه تشخیص و تعقل انسان است و هر وضعیتی که موجب محدود یا خدشه دار شدن اراده یا قوه تمیز فرد شود، بر مسئولیت وی تاثیر می گذارد. انسان در شرایط عادی افعال خود را براساس انتخاب آگاهانه و آزادانه انجام می دهد، یعنی فرض بر این است که فرد ابتدا تفکر کرده، آنگاه با علم و آگاهی، انجام یا ترک عمل را بر می گزیند. از این رو، علم و آگاهی مرتکب به اعمال خویش و نتایج حاصل از آن یکی از پایه های اساسی مسئولیت کیفری است. چنانچه فرد در شناختن اعمال ارتكابی و نتایج حاصله دچار اشتباه شده باشد نباید مسوول قلمداد شود و یا حداقل در میزان مسوولیت وی تخفیفی به عمل آید.

اشتباه و جهل^۱

انسان نسبت به اعمالی که انجام می دهد، در زمینه اعمال حقوقی و جزایی گفتگوهای فراوانی را بین حقوقدانان برانگیخته است. این که چه میزان عدم علم و آگاهی فرد و به عبارت دیگر، چه میزان عدم انطباق فعل و انفعال ذهنی مرتکب با واقعیات خارج نسبت به موضوعات یا احکام ممکن است از علل رافع مسئولیت کیفری به شما رود یا این که اصولا ادعای جهل یا دفاع اشتباه از طرف کسی که ناآگاهانه مرتکب رفتار ضداجتماعی می شود، پذیرفتنی است یا خیر؟ و آیا پذیرش این ادعا یا دفاع مستلزم تحقق شرایطی می باشد؟ بررسی دقیق و همه جانبه ای را می طلبد.

۱- شایان ذکر است که در نوشته های حقوقی، غالبا اشتباه را با جهل مرادف می گیرند و به یک قاعده حقوقی که جهل به قانون رافع مسولیت نیست اشاره می کنند. لیکن باید توجه داشت که با وجود کارکرد نسبتا یکسان جهل و اشتباه، این دو هم از نظر لغوی و هم از نظر مفهوم با یکدیگر متفاوت اند. فرد در جهل هیچ علمی ندارد، ولی در اشتباه تصویری وجود دارد که با واقعیت امر مطابقت نمی کند. با این حال، می توان با تسامح این روش متعارف را به دلیل عدم اشکال عملی آن پذیرفت. برای آگاهی بیشتر در این زمینه بنگرید به: نوریها، رضا، زمینه حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات گنج دانش، سال ۱۳۸۱، ص ۳۵۸، باهری، محمد، نگرشی بر حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات مجد، سال ۱۳۸۴، ص ۲۸۷، گلدوزیان، ایرج، بایسته های حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات میزان، سال ۱۳۸۰، ص ۲۶۲، اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، جلد دوم، تهران، انتشارات میزان، سال ۱۳۸۰، ص ۹۹ و بعد، و صناعی، پرویز، حقوق جزای عمومی، جلد دوم، تهران، انتشارات گنج دانش، سال ۱۳۷۱، ص ۶۳ و بعد.

اشتباه انسان معمولاً از ناآگاهی و جهل او به امور واقع مایه می‌گیرد و خود ممکن است از بی‌دقتی و بی‌مبالاتی و نداشتن توجه کامل به امور ناشی شود. به طور کلی، اشتباه در مفهوم حقوقی تصور نادرستی است که انسان از موضوعی پیدا می‌کند و بر این تصور رفتارهای از او سر می‌زند که وی را متعهد و ملزم می‌سازد. حال، چه بسا اگر در آغاز به این موضوع واقف بود هیچ‌گاه میل و اراده او بر ارتکاب این رفتارها قرار نمی‌گرفت.^۱ از همین رو، عدالت و انصاف حکم می‌کند فردی که در اثر جهل و اشتباه به قانون یا یک موضوع مرتکب نقض مقررات گردیده است مبری از مسوولیت کیفری باشد یا حداقل مسوولیت کیفری وی کاهش پیدا کند.

شایان توجه است که حقوق دانان و قانون‌گذاران متناسب با نوع اشتباه^۲ پاسخ‌های متفاوتی را پیشنهاد و پیش‌بینی کرده‌اند. به عبارت دیگر، از نظر آن، تاثیر اشتباه حکمی و اشتباه موضوعی بر مسوولیت کیفری یکسان نیست. به همین دلیل، بسیاری از سیستم‌های حقوق، عدم تاثیر جهل حکمی بر مسوولیت کیفری را پذیرفته‌اند و با وضع قاعده معروف «جهل به قانون رافع مسوولیت نیست»^۳ بر صحت این گفته مهر تایید نهاده‌اند.^۴

اما، از دیگر سو، اغلب حقوق دانان و قانون‌گذاران. به تاثیر اشتباه موضوعی، یعنی اشتباه صادقانه و منطقی که اختیار انتخاب در عمل را از مرتکب سلب می‌کند.^۵ بر مسوولیت کیفری اذعان دارند.

به هر حال، مطالعه و بررسی اشتباه و مسائل پیرامون آن به ویژه در حوزه حقوق کیفری از اهمیت فراوانی برخوردار است. از این رو، نوشتار حاضر بر آن است تا مسایل پیرامون اشتباه و تاثیر آن بر مسوولیت کیفری را در دو نظام حقوقی ایران و انگلستان مورد کندوکاو قرار دهد.

پس از ذکر این مقدمه مختصر، لازم است که به پیروی از شیوه مرسوم رساله نویسی، به طرح موضوع، ضرورت انجام تحقیق، پیشینه، سوالات و فرضیات روش و ساماندهی آن پرداخته شود. اینکه، موارد مذکور به ترتیب تبیین و بررسی می‌شوند.

۱- اردبیلی، محمدعلی، **حقوق جزای حقوقی**، جلد دوم، تهران، انتشارات میزان، سال ۱۳۸۰، ص ۹۷.

۲- برای آگاهی بیشتر از مفهوم اشتباه و گونه‌های آن بنگرید به: فصل سوم رساله.

3. Ignorance of the law is no excuse.

۴- بنگرید به: قدسی، سیدابراهیم، **نقش آگاهی در جرائم مستوجب حد در قانون مجازات اسلامی ایران**، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، شماره ۱۷ و ۱۸، سال ۱۳۵۷، ص ۴۵، و نیز پی فلچر، جورج، مفاهیم بنیادین حقوق کیفری، ترجمه سیدمهدی سیدزاده ثانی، مشهد، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، سال ۱۳۸۴، ص ۲۶۱.

۵- پی. فلچر، جورج، همان، صص ۲۵۵ و ۲۵۹.

الف) طرح موضوع

علم و آگاهی بر کیفیت و ماهیت و اوصاف فعل ارتكابی و نتیجه حاصل از آن پایه مهمی از مسئولیت به شمار می رود. اصولاً انسان باید بداند چه رفتاری مرتکب می شود، چه نتیجه ای از آن زاییده می شود و این رفتار و نتیجه واجد چه اوصافی است و قانون گذار آن را ممنوع کرده است، تنها در این حالت است که مسئولیت وی به علت نقض قانون جزایی ثابت است، به عبارت دیگر، چنانچه این علم و آگاهی وجود نداشته باشد یعنی فعل و انفعال ذهنی مرتکب با واقعیات عالم خارج هماهنگ نبوده و انطباق نداشته باشد، ممکن است شخص تصور کند عمل مجاز و غیرممنوعه ای انجام می دهد که در واقع چنین نیست. در این صورت، شخص فاقد نیت نقض امر و نهی قانون گذار است و مواخذ چنین شخصی دور از انصاف و عدالت خواهد بود. با وجود این، تاثیر عدم آگاهی و علم (اشتباه) بر مسئولیت کیفری همواره به یک نحو نیست، به عبارت دیگر، گاهی اشتباه با وجود شرایطی رافع مسئولیت کیفری است، و گاهی اشتباه در رفع یا کاهش مسوولت موثر نیست. این رساله از یک سو، در پی تبیین مفهوم اشتباه، گونه های آن و نحوه تاثیر گذاری آن بر مسئولیت کیفری است و از سوی دیگر، با تطبیق نظام حقوقی ایران با نظام حقوقی انگلستان در زمینه اشتباه سعی دارد تا نقاط اشتراک و اختلاف را بیان نماید.

ب) اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

در تمام نظام های حقوقی، موضوع تاثیر اشتباه بر مسئولیت کیفری مطمع نظر بوده و به جهت اهتمام به مقوله حقوق و آزادی های فردی و جلوگیری از صدور احکام و آراء غیر عادلانه راجع به کسانی که در اثر اشتباه مرتکب جرم شده اند، پژوهش های فراوانی پیرامون موضوع اشتباه و تاثیر آن بر مسئولیت کیفری به عمل آمده و نتیجه این توجه و اهتمام در قالب مواد قانونی در مجموعه مقررات جزایی کشورها تبلور یافته است. همچنین، امروزه حاکمیت مطلق اماره «جهل به قانون رافع مسئولیت نیست» تا حد زیادی مخدوش شده است و صاحب نظران علوم جنایی ایرادهای اساسی بدان وارد کرده اند. تامل در نظریات ابرازی در خصوص تاثیر اشتباه بر مسئولیت کیفری و بازبینی و آسیب شناسی قوانین و مقررات مربوطه بر اهمیت تحقیق حاضر می افزاید. از این رو، اهمیت و ضرورت پژوهش هایی از این دست به ویژه با نگاه مقایسه ای و تطبیقی

بر کسی پوشیده نیست و چه بسا مقدمه ای برای بررسی همه جانبه در ابعاد مختلف موضوع اشتباه بوده و زمینه توجه قانون گذار ایرانی را نیز سبب گردد.

ج) پیشنهاد تحقیق

در مورد اشتباه و تاثیر آن بر مسئولیت کیفری به صورت پراکنده و البته مختصر در کتاب های مطالبی مطرح گردیده است. لیکن اثر مستقل و جداگانه ای که جامع تمامی ابعاد و اشکال اشتباه و بیانگر احکام اشتباه به عنوان یک عامل رافع مسئولیت کیفری و یا عامل موثر بر مجازات در نظام حقوقی ایران باشد، وجود ندارد. بنابراین، خلا مربوط به عدم تحقیق پیرامون این موضوع، محسوس و ملموس به نظر می رسد.

د) سوالات و فرضیات تحقیق

۱- سوالات تحقیق

نخستین مرحله پژوهش و تحقیق علمی، شناخت و بیان مسئله است و در واقع، بیان مسئله مبین محدوده و دامنه بحث است که این مهم با طرح سوالات مرتبط با پژوهش، شفاف و روشن گردد.

۱-۱- آیا اشتباه از جمله علل رافع مسئولیت کیفری محسوب می شود؟

۱-۲- آیا واژه جهل در قاعده «جهل به قانون رافع مسئولیت نیست» با واژه اشتباه، مفهوم واحدی دارند؟

۱-۳- آیا تقسیم بندی جهل به جهل حکمی و جهل موضوعی همان تقسیم بندی اشتباه حکمی و اشتباه موضوعی است؟

۱-۴- آیا آثار اشتباه بر تاثیر مسوولیت کیفری در دو نظام حقوقی ایران و انگلستان یکسان است؟

۱-۵- آیا در دهه اخیر تحولی در نهاد اشتباه در سیستم قانون گذاری ایران و انگلستان رخ داده است؟

۲- فرضیه تحقیق

۲-۱- از آن جا که اشتباه جنبه شخصی و فردی دارد و صرفاً باعث زایل شدن مسئولیت کیفری از فرد

واحد این اوصاف می گردد جزء علل عدم قابلیت انتساب قرار می گیرد.

۲-۲- جهل و اشتباه هر چند تغایر مفهومی دارند و لیکن اتحاد مصداقی دارند و از نظر آثار حقوقی متفاوت نیستند.

۲-۳- در نوشته های حقوقی مفهوم جهل به قانون و اشتباه حکمی و همچنین، جهل موضوعی و اشتباه موضوعی به یک معنی به کار رفته اند و دو تاسیس حقوقی مجزا به حساب نمی آیند.

۲-۴- هر چند مفهوم اشتباه و انواع آن در نظام حقوقی ایران در مقایسه با نظام حقوقی انگلستان دارای اشتراکاتی است، اما از حیث آثار حقوقی تفاوت های اساسی با هم دارند.

۲-۵- در ارتباط با نهاد اشتباه جز در نوشتگان حقوقی، تحول چندانی در سیستم قانون گذاری ایران و انگلستان مشاهده نمی شود.

ه) روش تحقیق

روش نگارنده در تدوین پایان نام، روش توصیفی و تجزیه و تحلیل منطقی است که با طرح و بیان مسئله و گردآوری اطلاعات از طریق مطالعه کتاب خانه ای به انجام رسیده است. بنابراین، پس از بررسی مفهوم و گونه های اشتباه، وجوه اشتراک و افتراق دو نظام حقوقی ایران و انگلستان در زمینه تاثیر اشتباه بر مسئولین کیفری با روش مذکور مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

و) ساماندهی تحقیق

رساله حاضر، پس از ذکر مقدمه ای مختصر جهت ورود به بحث اصلی در چهار فصل جداگانه تنظیم گردیده است، و هر فصل نیز به گفتار و مبحث هایی جهت تبیین بهتر مطالب تقسیم بندی شده است. فصل نخست به تبیین مفهوم و مبانی مسئولیت اختصاص دارد. این فصل که مشتمل بر دو مبحث و چند گفتار است، ابتدا مفهوم مسئولیت کیفری و آنگاه، مبانی و شرایط تحقیق این گونه مسوولیت را مورد بررسی قرار داده است.

فصل دوم با عنوان «بررسی مفهوم عناوین علم و جهل و ارتباط آنها» طی دو مبحث و چند گفتار، از یک سو، به بیان نقش علم در ساختار مسئولیت کیفری می پردازد و از سویی دیگر، پس از ذکر مفهوم جهل و انواع آن، ارتباط علم با جهل را مورد بحث و بررسی قرار داده و به بحث مسئولیت کیفری پیوند می زند.

فصل سوم که خود دربرگیرنده سه مبحث و چند گفتار است، تحت عنوان «بررسی مفهوم حقوقی اشتباه در حقوق ایران و انگلیس» تنظیم گردیده است. در این فصل، مفهوم حقوقی اشتباه و گونه های آن در دو نظام حقوقی ایران و انگلیس مورد مطالعه قرار می گیرد.

فصل چهارم که گرانیگاه رساله را تشکیل می دهد- به «آثار اشتباه در جرائم عمدی و غیرعمدی» می پردازد. فصل مذکور در دو مبحث، آثار اشتباه در جرایم عمدی و غیرعمدی را از دیدگاه حقوق ایران و انگلستان مورد توجه قرار داده است.

در پایان، از مباحث مطرح شده در چهار فصل، نتیجه گیری بعمل آمده است و سپس منابع و ماخذ مورد استفاده تحقیق ذکر گردیده اند.

فصل نخست

«مفهوم و مبانی مسئولیت کیفری»

مسئولیت کیفری از شرایط و اوصافی بحث می کند که امکان منطقی تحمیل و مجازات را بر مرتکب جرم فراهم آورد، به عبارت دیگر، علی رغم تحقق مادی جرم نمی توان بار مسئولیت را یکباره بردوش مقصر گذاشت ، بلکه پیش از آن باید او را سزاوار تحمل این بار سنگین دانست. کوتاه سخن آن که ، قبل از ورود به مباحث اصلی تحقیق لازم است ابتدا، به تبیین مفهوم و مبانی مسئولیت پرداخته شود؛ چرا که ، موضوع مسئولیت کیفری از اجزاء اساسی تحقیق حاضر به شمار می رود. از این رو، در فصل پیش روی، در مبحث نخست مفهوم لغوی و اصطلاحی واژه مسئولیت و تعریف مسوولیت کیفری بیان می شود و سپس در گفتار دوم، مبانی مسئولیت کیفری ، گونه های مسئولیت ، و جهات افتراق مسوولیت کیفری با مسئولیت مدنی، و سرانجام، عوامل رافع مسئولیت کیفری مورد بحث و بررسی قرار می گیرد.

مبحث نخست

«مفهوم شناسی مسؤلیت کیفری»

در این مبحث، نخست مفهوم و واژه «مسئولیت» و از نظر لغوی و اصطلاحی در علم حقوق طی دو گفتار
مورد مذاقه و مطالعه قرار می گیرد.

کفتار نخست

«مفهوم لغوی و اصطلاحی واژه مسئولیت»

الف) مفهوم لغوی

مسئولیت اسم مفعول از فعل سئل بوده و به معنی قابل بازخواست بودن آمده است و غالباً به معنای تکلیف و وظیفه و آنچه که انسان عهده دار آن باشد تعریف شده است.

در لغت نامه دهخدا، مسئولیت (مسئولیه): مصدر صناعی یا جعلی است از مسئول، ضمانت، ضمان، تعهد، مؤاخذه، مسئول بودن، موظف بودن به انجام امری - مسئولیت چیزی یا کسی بودن، به گردن و در عهده او، مسئولیت و مسئول بودن، متعهد بودن، موظف بودن.^۱

در فرهنگ جامع نوین: مسئولیت به معنای قابل بازخواست بودن و مسئول به معنای قابل جواب آمده است.^۲

در فرهنگ فارسی معین نیز مسئول به معنای چیزی خواهش شده، کسی که فریضه ای بر ذمه دارد که اگر عمل نکند از او بازخواست شود و مسئولیت به معنی موظف بودن به انجام دادن امری آمده است.^۳

همچنین در مفردات راغب در تعریف مسئولیت آمده است: و در سوره مبارکه انفال آیه ۱ آمده: یسئلونک عن الانفال یعنی در مورد انفال از شما می پرسند^۴ و مسئول به معنی قابل بازخواست ذکر شده است.

ب) مفهوم اصطلاحی

بنا بر آنچه در ترمینولوژی حقوق آمده است: مسئولیت عبارت از تعهد قانونی شخص بر رفع ضرری که به دیگری وارد کرده است.^۵ همچنین گفته اند مسئولیت در اصطلاح حقوق تعهد قهری اختیاری شخصی در مقابل دیگری است خواه مالی باشد خواه غیرمالی و آن بر دو قسم است یکی مسئولیت جزایی و آن مسئولیتی است که قابل تقویم به پول نباشد و دیگری مسئولیت مالی، مسئولیت مدنی که مسویتی است قابل تقویم به پول.^۶

۱- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۴۳، انتشارات دانشگاه تهران، ص ۴۴۸.

۲- سیاح، احمد، فرهنگ جامع نوین، عربی به فارسی، تهران، انتشارات اسلامی سال ۱۳۶۱، ص ۹۵۹.

۳- معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج سوم، تهران چاپخانه سپهر، سال ۱۳۶۲، ص ۴۰۷۷.

۴- ابی القاسم، محمد، معروف به راغب اصفهانی، مفردات راغب، ص ۲۵۱.

۵- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوقی، چاپ تهران، انتشارات گنج دانش، سال ۱۳۵۶ ص ۶۴۳.

۶- دهخدا، علی اکبر، همان، نیز، برای آگاهی بیشتر بنگرید به: میرسعیدی، سیدمنصور، مسوولیت کیفری، جلد اول، تهران، انتشارات میزان، سال ۱۳۸۳، صص ۴۹-۱۷.